До 165-річчя романсу «Очі чорні»
Присвячується

РОМАНС Є.П. ГРЕБІНКИ «ОЧІ ЧОРНІ»: ПОВЕРНЕННЯ НА СВОЮ ІСТОРИЧНУ БАТЬКІВЩИНУ

Український романс... Хто із нас в роки своєї юності і до останніх днів не був зачарований цими душевно-зворушливими музично-поетичними творами! Світлі почуття закоханих, їх вірність, здобутки та розчарування на життєвій дорозі – далеко не повний перелік сюжетних ліній старовинних українських романсів.

Ці дні виповнюється 165 років виходу в світ романсу на слова видатного українського поета і письменника Євгена Павловича Гребінки «Очі чорні». По своєму сценічному довголіттю і популярності цей твір по праву вважається патріархом романсового жанру. Для нього не існує державних кордонів: романс лунає зі сцен України, Росії, Польщі, Словаччини, Румунії, Італії, Іспанії, інших країн Західної Європи. А перетнувши Атлантику, романс набуває популярності і на Американському континенті.

В ці ювілейні дні дозволимо собі більш ґрунтовно зупинитись на історії цього романсу, в його поетичному, музично-супроводжувальному і вокально-пісенному аспектах.

ПОЕТИКА РОМАНСУ: ПРИСВЯТА

Що ж спонукало Євгена Павловича написати такий пронизний і водночас сповнений смутку і гніву вірш, який згодом став відомим далеко за межами України романсом? Для пошуку відповіді на це питання скористаємось порадою французьких філософів – шукайте жінку.

На життєвій дорозі Гребінки в різний час зустрілися дві дівчини, яких він кохав. Першою була сестра Миколи Новицького — однокласника по Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька — Мар'яна. Познайомились вони влітку 1831 року в садибі її батька в селі Снітин Лубенського повіту Полтавської губернії.

Кількаденне перебування Євгена в Снітині, прогулянки з Мар'яною парком, тривалі доброзичливі розмови в колі її сім'ї і друзів докорінно змінили душевний стан вчорашнього гімназиста. «Неужели это любовь? Неужели меня посетило это неразгаданное, таинственное, святое чувство, чувство, возвышающее человека до невозможности, сила, хранящая весь мир...», — задає він сам собі питання. І тут же відповідає: «Да это ты, любовь! Это ты, желанная гостья!...я даже никогда не решусь написать имя ее. Кто знает будущее? Может быть, чей-нибудь взор сохранится, читая это имя. Оно всегда в душе моей». Так згадував пізніше Євген в документальній повісті «Записки студента» про перші дні зустрічі з Мар'яною.

Є.П. Гребінка. Портрет роботи М.М. Мокрицького. 1840 р.

Далі були проводи Євгена на військову службу в резервні козачі полки, повернення зі служби в Убіжище; весь цей час Мар'яна була для нього наче коштовний оберіг.

Прийшов час визначатися Євгену в житті на майбутнє. Жити і надалі на хуторі Убіжище означало для Євгена загубити свій талант письменника, який розквітнув ще в Ніжинській гімназії. Поїхати ж до міста він вагався, адже це могло закінчитися втратою коханої. Нарешті, після зустрічі на Пирятинщині зі своїм земляком Василем Івановичем Григоровичем — відомим мистецтвознавцем, конференц-секретарем Академії мистецтв, Гребінка приймає остаточне рішення їхати до Петербурга в надії, що через декілька років, як «стане на ноги», знову зустрінеться з Мар'яною, але тепер вже назавжди. В день від'їзду Євгена в столицю вони довго прогулювались парком, на березі тихоплинної Сули, обмінялися обручками, запискляхся вірно чекати один одного.

Саме ці перші сторінки своєї художньої повісті «Записки студента» Гребінка визначає, як документальні. Далі звернемось до його епістолярної спадщини — більш надійного джерела інформації.

В Санкт-Петербурзі Євген Павлович приїхав на початку 1834 року, а вже першого лютого цього ж року він був призначений на посаду канцелярського службовця Комісії духовних училищ. Розпочинається активне листування Євгена з братом Мар'яни — Миколою Михайловичем Новицьким. До нас дійшло тринадцять листів Гребінки до Новицького, датованих від 16 листопада 1831 р. до 13 грудня 1841 р. Перші сім років листування у відносинах Євгена і Мар'яни відчуваються щирі почуття двох закоханих сердець. Та 1837 рік став для них роком прикрих випробувань. Не витримавши слокуси місцевого багатія, Мар'яна порушує дану нею клятву і одружується.

Не дивлячись на це, Євген в листі до Новицького від 9 жовтня 1837 року просить «кланяться сестрице и ее мужу». Приязні відносини між ними все ще продовжуються. Так, в цьому ж листі до й брата Євген пише: «Целую милые ручки (Мар'яни — М.Ш.), сработавшие картинку, которую я получил, она для меня очень дорога», і закінчує свій лист словами, взятими з поезії К. Батюшкова «Мой гений»:

«О, память сердца, ты милей
Рассудка памяти печальной...»

Далі починаються роки невизначеності у відносинах Євгена з сім'єю Новицьких. В 1841 році в журналі «Отечественные записки» Євген опубліковує повний текст своєї повісті «Записки студента». Це своєрідний щоденник письменника. В ньому хоч і зашифровані імена героїв та точні дати подій, але в контексті повісті добре простежуються постаті Євгена і Мар'яни.

В результаті, на цьому ґрунті між Гребінкою і братом Мар'яни - Миколою Новицьким виникає серйозне непорозуміння. Щоб хоч якось залагодити конфлікт, Євген Павлович 12 травня 1841 року надсилає із Петербурга лист-відповідь Новицькому, в якому, зокрема, зазначає, що «Письмо меня очень удивило и сильно огорчило... и еще, приноровлять к лицу, которое по своей доброй и благородной душе было и остается для меня навсегда драгоценнейшим предметом в мире... Как ты мог подумать, что я мстил твоей сестре!!».

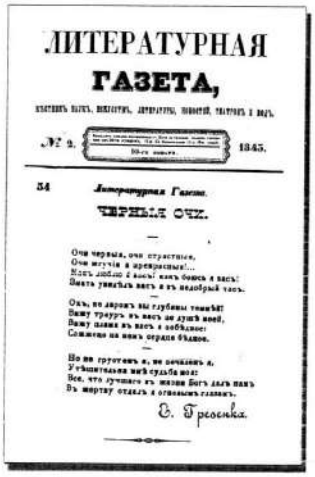

ЛИТЕРАТУРНАЯ
ГАЗЕТА,
№ 2. 1845.

54 Литературная Газета.

ЧЕРНЫЯ ОЧИ.

Очи черныя, очи страстныя,
Очи мучительныя и прекрасныя!...
Какъ любила я васъ! какъ боялась я васъ!
Вмѣстѣ умилялась вамъ и въ недобрый часъ.

Охъ, не даромъ вы глубины темнѣй!
Вяну грауръ въ васъ не душѣ моей,
Вяну пламя въ васъ я сожжено:
Сожжено на немъ сердце бѣдное.

Но не грустовать я, не печалиться я,
У тебя теперь мой судьба моя:
Все, что лучшаго въ жизни Богъ далъ мнѣ
Въ жертву отдалъ я огневымъ глазамъ.

Е. Гребенка.

Автограф вірша Є.П. Гребінки «Черныя Очи», вперше опублікований в «Литературной газете» за 10 січня 1843 року

Літо 1842 року Гребінка проводить в Убіжищі. Можна уявити його душевний стан. Він вже відомий в Петербурзі і в Україні письменник, має пристойну посаду в столиці, здійснив батьків заповіт вивести у люди менших братів і сестру Людмилу, та одна ятрить душу поета — немає щастя в його особистому житті. Кохана, з якою присягалися навіх бути разом, зрадила. Що далі?

Тоді Євген приймає рішення запропонувати руку і серце своїй знайомій землячці з села Рудка Пирятинського повіту — Марії, з якою Євгена познайомив його названий брат Лев Савчка. Повернувшись з відпустки до Петербурга, Євген звертається в листі від 7 жовтня 1842 року до Савчки з таким проханням: «Сделай милость, брат Лев, узнай, так, знаешь, стороною (тебя не учить стать) отдали бы за меня панночку с чудесными глазами... Куда это было бы хорошо!... а то ей-богу, женюсь на кацапке, тогда прощай Малороссия!..».

Зміст цього листа опосередковано свідчить про те, що Євген і Марія були вже знайомі, але їх заручини з незрозумілих причин відкладалися. Та лише 25 червня 1844 року в листі до Савчки Євген сповіщає брата, що «...наконец наше дело, которое мы с тобой знали три года, кончилось — и я сговорен, и обручен с Марией Васильевной Ростенберг. 30 числа этого месяца мы венчаемся и уезжаем в Петербург».

Через півтора року у молодого подружжя народиться дочка Надійка, та здоров'я Євгена Павловича з кожним днем погіршується. І 3 грудня 1848 року він помирає.

...Пройшло більше півтора століття з того дня, як був опублікований вірш Є.П. Гребінки «Чорні очі» і побачив світ романс на слова Гребінки «Очі чорні». Та не вщухає полеміка між дослідниками і шанувальниками творчості нашого земляка навкруг питання, кому ж був присвячений цей романс. В автографі поезії «Чорні очі» присвята відсутня. Тому-то серед дослідників і побутує розбіжність: одні несміливо стверджують, що вірш був присвячений першому коханню Євгена Павловича — Мар'яні Новицькій, інші — Марії Ростенберг.

Про стосунки Євгена і Мар'яни в цій статті, посилаючись на документи, сказано багато. Документальні ж свідчення про відносини Євгена з Марією Ростенберг до нас практично не дійшли, якщо не брати до уваги два листи поета до Лева Савки.

Пройшло декілька років після їх одруження, і лише тоді Євген засвідчує свої щирі почуття до Марії Ростенберг в короткому вірші «В альбом жене». Але це вже було сказано через декілька років після того, як був опублікований в 1843 році вірш Гребінки «Чорні очі», коли Євген Павлович ще болісно переживав розрив з першою коханою — Мар'яною Новицькою.

Та звернемося до самого канонічного тексту славнозвісного романсу. Як на мене, то це вірш-спогад, звернений в минуле, звернений до кохання, якого вже не повернути, яке не виправдало сподівань на майбутнє. Втрачаючи кохану, Гребінка в вірші «Чорні очі» пише:

«Ох, недаром вы глубины темней! Вяну граур в вас не душе моей. Вяну пламя в вас я сожжено. Сожжено на нем сердце бедное». Видатний російський співак Федір Шаляпін дещо змінив текст цього куплету, ще більше поглибивши душевне переживання поета, викликане втратою ним коханої. Ось шаляпінський варіант заключного куплету романсу:

«Не встречал бы Вас, не страдал бы так, Я бы прожил жизнь, улыбаючись, Вы сгубили меня, очи черные. Унесли навек мое счастие!!!» Особлива трагічність долі поета виражена в заключних строфах цього куплету. Це підтвердив і видатний російський композитор С.В. Рахманінов.

В цьому відношенні варто уваги спогади сина Ф.І.Шаляпіна, опубліковані в збірнику «Памяти Рахманинова» (Нью-Йорк, 1946 г.) про одну дружню вечірку на підмосковній дачі за участю Федора Івановича. В дві години ночі, коли гості готувалися вже йти на відпочинок, Федір Іванович, сповнений обурення, зупинив всіх: «Куда это вы? Подождите, мы с Сережей (Сергій Васильович Рахманінов -М.Ш.) сейчас вам покажем!»

Сергій Васильович сів за рояль, а Федір Іванович Шаляпін почав співати. Співав багато, та насамкінець на прохання Рахманінова Шаляпін виконав його любимий романс, «Очі чорні». Вранці, коли всі гості ще спа-

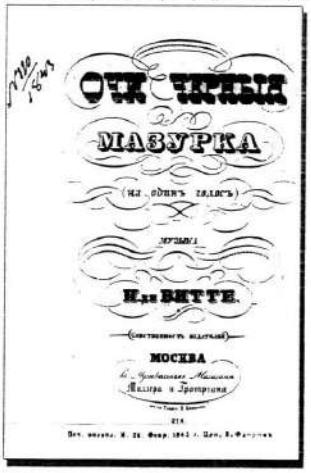

ОЧИ ЧЕРНЫЯ
и
МАЗУРКА
(изъ „одинъ годъ")
музыка
Н. де ВИТТЕ.
(собственность издателя)
МОСКВА
у Пратенера Михаила Петрова в Тверской
Печ. москвичъ. Ж. 26. Февр. 1843 г. Цѣна, 2 р. Ф.-ф.

Титульна сторінка першого видання музики М. де Вітте романсу «Очи черные» за 26.02.1843 року

Чумацький шлях - 2008 - №5. - с.12-15